

MICHAŁ WOŹNIAK
Zakład Kartografii Uniwersytetu Wrocławskiego

Niemieckie mapy turystyczne Karkonoszy do 1945 roku

Zarys treści. W artykule omówiono kształtowanie się mapy turystycznej Karkonoszy od momentu pojawienia się pierwszych górskich wędrowców do końca II wojny światowej. Najwięcej uwagi poświęcono prywatnej kartografii niemieckiej w XIX i pierwszej połowie XX w., gdy Karkonosze wraz z ziemią jeleniogórską stanowiły ważny i liczący się w Europie region turystyczny.

Słowa kluczowe: historia kartografii, kartografia Karkonoszy, mapy turystyczne

Od kiedy pojawiły się podróże jako forma poznania i wypoczynku, Karkonosze odgrywały zawsze ważną rolę w ruchu turystycznym w tej części Europy. Walory przyrodnicze i krajobrazowe, łatwa dostępność, położenie w pobliżu dużych stolic europejskich, dobre zagospodarowanie turystyczne – wszystkie te czynniki zadecydowały, że już na przełomie XVIII i XIX wieku to pasmo górskie należało do licznie odwiedzanych regionów turystycznych Europy. Od początku istnienia masowej turystyki w Karkonoszach towarzyszyła jej produkcja przewodników i map turystycznych, która już w połowie XIX w. osiągnęła ogromne rozmiary. O ile jednak historia turystyki i rozwój zagospodarowania turystycznego tego regionu zostały już dość dobrze zbadane, o tyle kartografia turystyczna wciąż nie doczekała się pełniejszego opracowania.

Trudno jednoznacznie wskazać, kiedy pojawiły się pierwsze mapy Karkonoszy i Sudetów, które można nazwać turystycznymi, podobnie jak istnieją rozbieżności co do początków karkonoskiej turystyki. Wiadomo, że już w XIII wieku najwyższe pasmo górskie Sudetów przekraczali najstarszymi drogami (Czeską Ścieżką, Śląskim Traktem) wędrowcy podróżujący z północy do Czech, a wewnątrz gór penetrowali legendarni poszukiwacze skarbów, zwani Walończykami. Poznawaniu gór sprzyjał szczególnie duch renesansu, ale na większą skalę turystyka w Karkono-

szach rozwinęła się dopiero pod koniec XVII w., po poświęceniu w 1681 r. ufundowanej przez hrabiego Schaffgotscha kaplicy na Śnieżce. Być może pierwsi turyści korzystali z ówczesnych, bardzo ogólnych i niedokładnych map.

Po raz pierwszy nazwa „Krkonoss” została użyta dopiero na mapie Czech Mikulaša Claudiana z 1518 r. (J. Szaflarski 1975). Najstarsza samodzielna mapa Śląska Marcina Helwiga w skali ok. 1:550 000, wydana po raz pierwszy w 1561 r., zawierała już wyraźny wizerunek Śnieżki z nazwą „Risenberg”. Poniżej szczytu autor umieścił wizerunek Duchy Gór – Karkonosza, w postaci niewielkiego charakterystycznego stwora z jelenimi rogami, którego nazwał „Rubenczałem” (J. Szaflarski 1975). Z mapy tej korzystali docierający w Karkonosze ówczesni wędrowcy i badacze gór, stanowiący pierwowzór dzisiejszych turystów (R. Wytyczak 1991a). Potwierdzeniem tego faktu mógłby być komentarz Helwiga, opublikowany trzy lata po wydaniu mapy, w którym stwierdził, że jednym z zadań, jakie ma ona pełnić, jest ułatwienie odbywania podróży (J. Janczak 1990).

Do pierwszych opracowań kartograficznych, zawierających elementy w pewnym stopniu związane z turystyką, należą mapy księstw śląskich z pierwszej połowy XVII wieku, których autorem był Jonasz Scultetus. Umieścił on na nich obok niektórych wzniesień znak, w legendzie objaśniony jako „Mons notabilis” – góra godna uwagi. W ten sposób oznaczył m.in. Śnieżkę, Śnieżnik, Szczeliniec Wielki i Ostrzycę (R. Wytyczak 1991a, 1998).

Pod koniec XVIII w. południowe partie Sudetów wraz z ich przedpołem zostały objęte szczegółowym zdjęciem austriackim, tzw. józefińskim w skali 1:28 800, po którym w kilkadziesiąt lat później nastąpiło zdjęcie bardziej precyzyjne, tzw. franciszkowskie, w tej samej skali (J. Szaflarski

1975, H. Kot 1970). Po stronie północnej objęła ten teren, powstała w latach 1805–1844, pruska mapa G.D. Reymanna *Spezialkarte von Deutschland* w skali 1:200 000 oraz późniejsze zdjęcia wielkoskalowe 1:25 000, tzw. *Meßtischblätter*. Stworzyły one solidną podstawę dla późniejszych map turystycznych.

Na początek XIX wieku przypada powstanie pierwszych opracowań przeglądowych, najbliższych dzisiejszemu określeniu „mapa turystyczna”. Wówczas zwane były one mapami „wędrownymi” (niem. *Wanderkarten*) lub „drogowymi” (*Wegekarten*) i stanowiły prototyp tego typu map w Europie (J. Szaflarski 1975). Ich pojawienie się związane było z rozwojem na niespotykaną wcześniej skalę masowej, komercyjnej turystyki w Karkonoszach. Turystyce sprzyjał szczególnie rozwój komunikacji, najpierw dylżansowej, później kolejowej i wreszcie samochodowej. Dla lawinowo rosnącej liczby turystów odwiedzających region zaczęto wydawać liczne przewodniki i mapy turystyczne. Pod koniec XIX w. pojawiły się pierwsze mapy sporządzone z inicjatywy nowo założonych sudeckich organizacji turystycznych, przede wszystkim powstałego w 1880 r. Towarzystwa Karkonoskiego (*Riesengebirgsverein*).

W tym czasie nastąpił gwałtowny rozwój kartografii prywatnej (R. Wytyczak 1996). Na jej rozkwit, oprócz coraz większej popularności turystyki, wpłynęło szereg innych czynników, z których do najważniejszych należały: udostępnienie objętych dotąd tajemnicą państwową map wojskowych w skalach 1:25 000 i 1:100 000, dzięki czemu prywatne firmy kartograficzne uzyskały możliwość wykorzystania ich jako map podkładowych; rozpowszechnienie się litografii umożliwiającej łatwe i stosunkowo tanie wykonywanie map wielobarwnych oraz rozwój nauki i oświaty, będący przyczyną upowszechniania się map i atlasów jako źródła wiedzy o świecie.

Opracowywaniem i wydawaniem map zajmowały się wówczas liczne, na ogół prywatne firmy wydawniczo-drukarskie. Liczbę funkcjonujących w XIX w. dużych zakładów wydawniczo-drukarskich zajmujących się produkcją map, działających tylko na terenie Austrii i Niemiec, szacuje się na ponad 40 (R. Wytyczak 1996). Spośród niemieckich firm najszerzy rozgłos zyskał w tym czasie zakład geograficzno-kartograficzny Justusa Perthesa w Gocie.

Również na Śląsku wielkość produkcji różnego rodzaju wydawnictw kartograficznych osiągnęła tak znaczne rozmiary, że można już mówić o istnieniu tu prawdziwego „przemysłu” kartograficznego (R. Wytyczak 1991a). Pod koniec XIX

wieku funkcjonowało na Śląsku około 20 oficyn trudniących się wykonywaniem map (R. Wytyczak 1996). Rozwój prywatnej kartografii nastąpił najpierw we Wrocławiu i Głogowie. W tym pierwszym ośrodku działały m.in. firmy W.G. Korna, Grassa i Bartha, F.E.C. Leuckarta, E. Trendta oraz F. Pribatscha. Spośród nich tylko wydawnictwo Kornów osiągnęło znaczenie ponadregionalne. W Głogowie istniał znany zakład kartograficzny Karola Flemminga. Jego założyciel bywa określany mianem twórcy przemysłu kartograficznego na Śląsku (H. Kot 1970). Z oficyn wydawniczych funkcjonujących poza Wrocławiem i Głogowem większy rozgłos zyskały tylko dwie: Georga Briegera w Świdnicy i Paula Barona w Legnicy.

W 1806 r. wydana została w Wiedniu przez J. Berndta mapa Karkonoszy w skali 1:100 000, opracowana przez Josepha Hosera, uważana za pierwowzór mapy turystycznej tego obszaru (E. Szczepański 1990, R. Wytyczak 1991a,b). Swoją mapę J. Hoser wykonał na podstawie własnych pomiarów i obserwacji. Naniósł na nią szereg elementów mających podstawowe znaczenie dla orientacji w terenie górskim. Przede wszystkim bardzo dokładnie i plastycznie przedstawił za pomocą kresek pionowe ukształtowanie terenu. Oznaczył także wyraźnie kotły polodowcowe, sieć wodną (potoki, stawy, wodospady) oraz lasy. Najważniejszy element turystyczny stanowiły jednak ścieżki górskie, wiodące na grzbiet Karkonoszy, szczególnie licznie oznaczone we wschodniej części pasma. Ponadto J. Hoser naniósł mnóstwo nazw terenowych: potoków, skał, grzbietów, szczytów górskich, a także dawnych szalasów pasterskich, pełniących już wówczas funkcję schronisk turystycznych. W 1812 r. ukazało się kolejne wydanie tej mapy (R. Wytyczak 1991b).

Pod koniec XIX wieku rozpoczął opracowywanie i publikowanie map turystycznych wspomniany zakład Flemminga w Głogowie. Stały się one wówczas podstawowym produktem firmy. Wydawano mapy z terenu całych Niemiec i Austrii, przy czym najliczniej z tej serii reprezentowane były Sudety, a szczególnie obszar Karkonoszy. W tym czasie wydawnictwo Flemminga niemal opanowało rynek kartograficzny map Sudetów (B. Konopska 1998). Zakład rozpoczął wydawanie pierwszych map z rzeźbą terenu przedstawioną cieniowaniem, dzięki czemu zyskała ona na plastyczności i czytelności.

Już w 1840 r. K. Flemming wydał jedną ze starszych samodzielnych map Karkonoszy – *Charte des Riesengebirges* w skali 1:150 000 (R. Wytyczak 1996). Zawierała ona wiele ele-

mentów topograficznych (m.in. kościoły, zamki, pałace, młyny) i nazw terenowych, ułatwiających turystyczną penetrację tych terenów, zwłaszcza w odniesieniu do Pogórza Karkonoskiego oraz wzgórz Kotliny Jeleniogórskiej. Inna mapa tego pasma – *Karte des Riesengebirges preussischen Antheils...* w skali 1:100 000, ukazała się w 1846 r. Jej autorem był kartograf wojskowy Eduard Vogel w Falckenstein. W latach siedemdziesiątych powstała kolejna mapa – *Karte des Riesengebirges* 1:150 000, opracowana przez E. Haupta, który mniej więcej w tym czasie opracował w tej samej skali mapę Karkonoszy i Gór Sowich wraz z ich przedgórzem (*Karte von Riesen- und Eulen-Gebirge nebst dem Schlesi-schen Vorgebirge bis zum Gröditzberg u. den Zobten*). W 1895 r. wyszła nakładem K. Flemminga dwuarkuszowa mapa *Die schlesischen Gebirge und ihr Vorgebirge* w skali 1:150 000, obejmująca Sudety wraz z Przedgórzem Sudeckim (R. Wytyczak 1996).

Najprawdopodobniej w 1910 roku ukazała się opracowana przez K. Flemminga *Touristen-Karte vom Iser- und Riesengebirge* w skali 1:150 000, obejmująca Karkonosze i Góry Izerskie. Mapa została opublikowana na stulecie słynnej wytwórni wódek i likierów w Stanisławowie koło Jeleniej Góry, prawdopodobnie na jej zamówienie. Miała przynajmniej kilka wydań i ukazywała się do ok. 1925 r. Była rozdawana za darmo, pełniąc zapewne funkcję reklamówki zakładu. Potwierdzają to liczne reklamy i zdjęcia firmy oraz krótki opis jej dzieł, zamieszczone na odwrocie arkusza. Na samej mapie w miejscu zakładu umieszczono winiętkę z jego wizerunkiem. Zakres treści oraz poziom graficzny mapy nie były gorsze od poziomu większości ówczesnych map turystycznych, mogła więc z powodzeniem spełniać funkcję przewodnika dla turystów.

Ta sama mapa, pod nieco zmienionym tytułem *Rübezahl-Wegekarte vom Riesen- und Isergebirge*, była wydawana także przez mało znaną księgarnię wydawniczą Rübezahl-Kunstverlag Höckendorf & Co. w Jeleniej Górze, już nie jako reklamówka, ale typowa mapa turystyczna. Miejsce reklam wytwórni likierów zajął na niej wykaz szlaków turystycznych, a także reklamy hoteli, schronisk górskich, gospód i innych obiektów gastronomiczno-noclegowych. Tę wersję mapy również drukował zakład Flemminga.

Jedynym w swoim rodzaju wydawnictwem był kieszonkowy atlas Karkonoszy wraz z okolicami pt. *Flemmings Wanderatlas vom Riesengebirge sowie vom Isergebirge, Landeshuter und*

Rabengebirge, opublikowany w 1924 r. przez księgarnię Rübezahl-Kunstverlag Höckendorf & Co. (ryc. 1). Załedwie jedno wydanie atlasu zostało wydrukowane w Głogowie przez K. Flemminga. 20-stronicowa książeczka zawierała 29 map, wszystkie w skali 1:40 000. Pod względem zakresu i szczegółowości treści było to jedno z lepszych ówczesnych opracowań kartograficznych Karkonoszy, przeznaczonych dla turystów. Zdecydowały o tym przede wszystkim: bardzo dobrze przedstawiona rzeźba terenu (za pomocą kilku nałożonych na siebie metod: poziomicy, barw hipsometrycznych, cieniowania i rysunku skał), szczegółowa topografia, czytelna i aktualna treść turystyczna oraz duża staranność wykonania. Do atlasu został dołączony tekst z propozycjami wycieczek, indeks nazw geograficznych oraz schemat połączeń kolejowych, umożliwiających dotarcie pod Karkonosze z ważniejszych miast, nawet tak odległych jak Zurych, Wiedeń i Królewiec (M. Woźniak 2003b).

Pewne znaczenie w turystyce miały zapewne również mapy powiatów śląskich w skali 1:150 000, wydawane przez K. Flemminga od 1890 r. w różnych seriach – *Kreiskarten, Neue Kreiskarten, Schulkarten, Handkarten* (B. Konopska 1996, R. Wytyczak 1996). Mapy te eksponowały przede wszystkim granice administracyjne i przedstawioną za pomocą brązowego cieniowania rzeźbę terenu, ale miały także bardzo szczegółową treść topograficzną. Obszar Karkonoszy obejmowała mapa powiatu jeleniogórskiego.

Mapa Karkonoszy i Gór Izerskich w skali 1:50 000 została zamieszczona na odwrocie arkusza nr 3 popularnej serii map krajoznawczych *Flemmings Heimatkarte von Schlesien* w skali 1:150 000, który obejmował okolice Jeleniej Góry. Sama mapa główna, mimo stosunkowo małej skali, mogła służyć także turystom pieszym, o czym decydowała bardzo szczegółowa treść sytuacyjna, precyzyjnie naniesione szlaki piesze, a także schroniska górskie i gospody. Karton obejmujący Karkonosze wraz z najbliższymi okolicami w skali 1:125 000 umieszczono także w rogu mapy Górno- i Dolnego Śląska w skali 1:400 000, wydawanej w serii *Flemmings Generalkarten*. Oznaczono na nim również sieć szlaków turystycznych (czego ze względu na małą skalę nie zrobiono na mapie głównej), schroniska górskie oraz naniesiono bardzo dużą liczbę nazw fizjograficznych. Potrzeby innego typu turystów spełniał natomiast, opracowany przez K. Flemminga we współpracy ze znanym berlińskim wydawnictwem Ullsteina, zestaw 74 map samochodowo-turystycznych

z serii *BZ-Karten*, którego jeden arkusz w skali 1:100 000 obejmował Sudety.

Drugim co do wielkości po zakładzie Karola Flemminga ośrodkiem opracowywania i druku map na Śląsku była oficyna Paula Barona, założona w Legnicy w 1897 r. (T. Sobolewski 1965). P. Baron raczej nie wykonywał map o przeznaczeniu wyłącznie turystycznym, ale wydawane przez niego opracowania kartograficzne miały również treść turystyczną. Dominującym rodzajem działalności firmy przez cały okres jej istnienia, tj. do wybuchu II wojny światowej, były mapy powiatów. Najstarszą ich serię wydawano od początku XX wieku do 1927 r. Mapy te, opracowane przeważnie w skali 1:100 000, miały jednolitą szatę graficzną. Na treść ogólnogeograficzną (granice administracyjne, rzeźba terenu, wody, lasy, łąki, osadnictwo, drogi, linie kolejowe) nanoszona była treść turystyczna.

Kontynuacją tej serii był cykl map powiatów *P. Baron Heimatkarte des Kreises*, również w skali 1:100 000, wydawanych w okresie międzywojennym. Mapy te cechowała nowa szata graficzna. Rzeźbę terenu na przykład przedstawiono barwami hipsometrycznymi, a nie jak w poprzedniej serii cieniowaniem w oświetleniu pionowym. Skala barw, bez względu na różne wysokości nad poziomem morza na poszczególnych arkuszach, zawsze obejmowała kolory od zielonego do czerwonego, a miejscami także brązowego. Niezbyt dobrze udawało się jednak przedstawić zróżnicowanie rzeźby terenu i wykorzystać możliwości plastycznego pokazania stosunków wysokościowych, jakie daje metoda hipsometryczna. Widać to wyraźnie na obejmującym obszar Karkonoszy arkuszu powiatu jeleniogórskiego. Zarówno dla gór niskich (Góry Kaczawskie), jak i najwyższych partii Karkonoszy użyto tu podobnych barw (odcieni pomarańczowego i czerwonego). Również zbyt uproszczono przebieg samych poziomicy, w efekcie czego rzeźba terenu została przedstawiona zbyt ogólnie. Na arkuszach umieszczono także profile, na których wysokości oznaczono za pomocą takich samych barw hipsometrycznych. Mapa powiatu jeleniogórskiego zawierała przekrój przez Karkonosze wraz z sąsiednimi pasmami górskimi. Na linii profilu oznaczono i nazwano ważniejsze szczyty i miejscowości.

Na mapach z tej serii dobrze widoczny element stanowiła zabudowa, którą oznaczono wyraźnymi czerwonymi blokami. Treść turystyczna obejmowała takie elementy, jak schroniska (z wyróżnionymi schroniskami młodzieżowymi), grodziska, pomniki przyrody, rezerwy przyrody, rzadkie drzewa i trasy połączeń autobusowych.

Szlaki turystyczne oznaczono zwykłą sygnaturą ścieżek, które jednak objaśnione były w legendzie jako „Touristenwege”.

Z map typowo turystycznych znana jest m.in. mapa Karkonoszy i Gór Izerskich w skali 1:100 000, wydana między 1905 a 1908 r., z oznaczeniem za pomocą kolorowych linii szlaków pieszych. W 1914 r. opublikowana została przez P. Barona inna mapa turystyczna tego obszaru (E. Szczepański 1990).

Szczególnie owocną współpracę w zakresie produkcji map turystycznych nawiązał P. Baron z wydawnictwem Georga Briegera ze Świdnicy, które specjalizowało się w opracowywaniu tego typu map (H. Kot 1970). Jedną z nich była *Wanderkarte vom Riesen- und Iser-Gebirge* w skali 1:100 000, wydana w Świdnicy w 1926 r. Redakcyjnie i technicznie opracowane w Legnicy mapy nosiły okładowy tytuł *Briegers Wanderkarten*. Redakcja merytoryczna i aktualizacja wznawianych wydań spoczywała przeważnie w rękach Wilhelma Patschovsky'ego¹. Po 1935 roku, w związku z coraz silniejszą konkurencją małych firm wydawniczych ze środkowych Niemiec w zakresie kartografii poszczególnych regionów Śląska, instytut Barona skierował swoje zainteresowania na opracowywanie map z terenu Pojezierza Mazurskiego (H. Kot 1970).

Kolejnym ważnym ośrodkiem produkcji map, nastawionym szczególnie na kartografię turystyczną, była wspomniana już oficyna wydawnicza G. Briegera, powstała w 1880 r. w Świdnicy. Mimo że obszar zainteresowań firmy ograniczał się głównie do regionu, w którym działała, tj. przede wszystkim Gór Sowich, Wałbrzyskich i ziemi kłodzkiej, miała ona w swojej ofercie także mapy Karkonoszy. Początek działalności kartograficznej oficyny G. Briegera wiąże się z drukarnią C. Boya ze Świdnicy (T. Sobolewski 1965). W niej zakład Briegera wydrukował swoje pierwsze mapy: podróżniczą hrabstwa kłodzkiego (*Neue Reise-Karte von Grafschaft Glatz mit den anschliessenden Landesteilen*) w skali 1:125 000, której pierwsze wydanie ukazało się w 1887 r., oraz Karkonoszy i Gór Izerskich (*Spezialkarte des Riesen- und Isergebirges*) W. Winklera w skali 1:100 000. Mapy te były opracowane przez różnych autorów lub skopiowane z innych map.

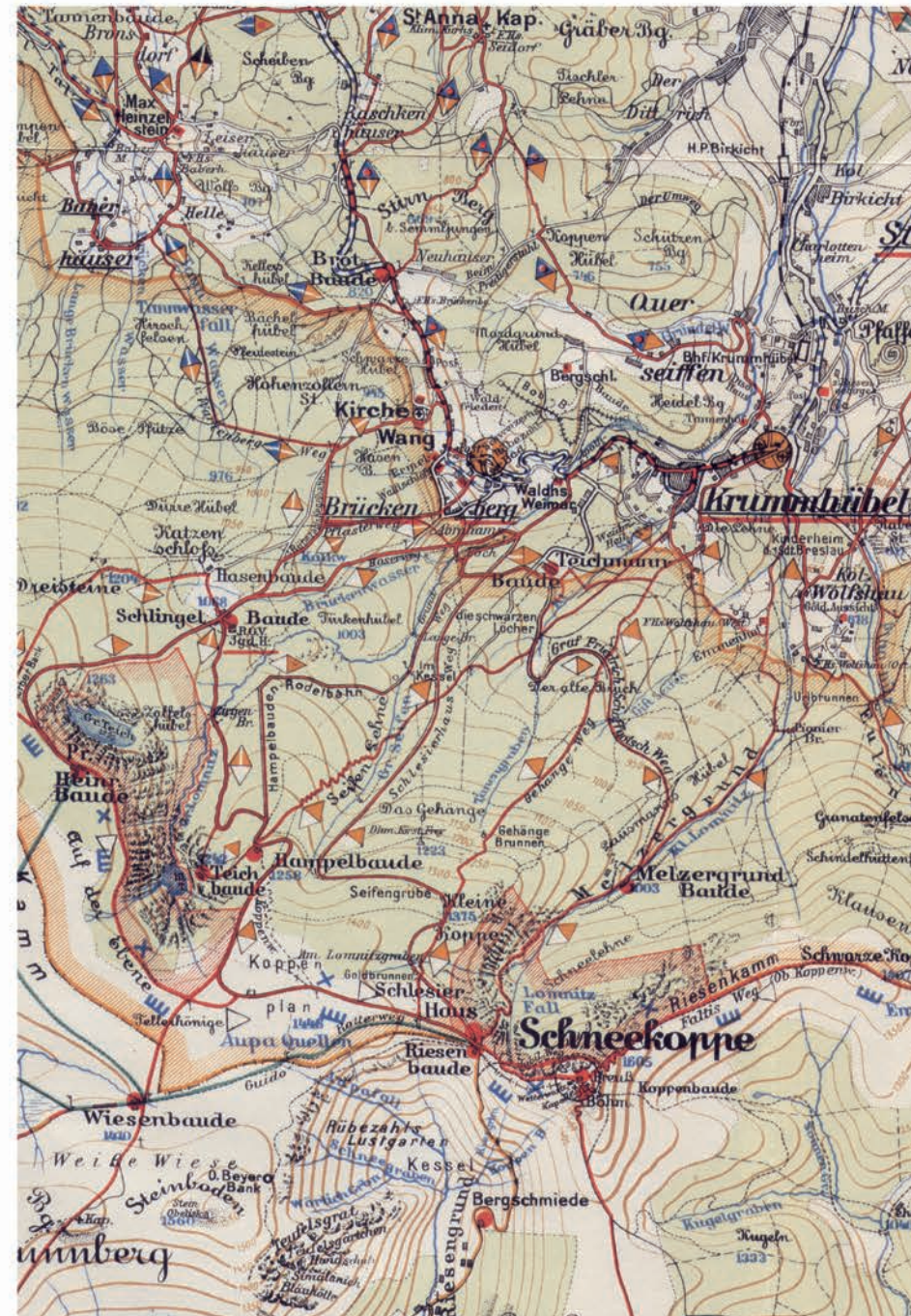
Drugi okres działalności firmy przypada na lata 1905–1910 i wiąże się z przejściem pod wpływ

¹ Wilhelm Patschovsky (1856–1927) – znany działacz w sekcji lubawskiej Towarzystwa Karkonoskiego, założyciel grupy lokalnej Miszkowice-Jarkowice tej organizacji, a także autor licznych przewodników i map turystycznych po całych Sudetach (*Słownik*... 1997).

Ryc. 1. Mapa z Flemming Wanderatlas vom Riesengebirge sowie vom Isergebirge, Landeshuter und Raben-
gebirge, 1:40 000, Rubezahl-Kunstverlag Höckendorf & Co., 1924 (zmniejszenie 1,4)

Fig. 1. Map from Flemming Wanderatlas vom Riesengebirge sowie vom Isergebirge, Landeshuter und Raben-
gebirge, 1:40 000, Rubezahl-Kunstverlag Höckendorf & Co., 1924 (reduced 1,4)

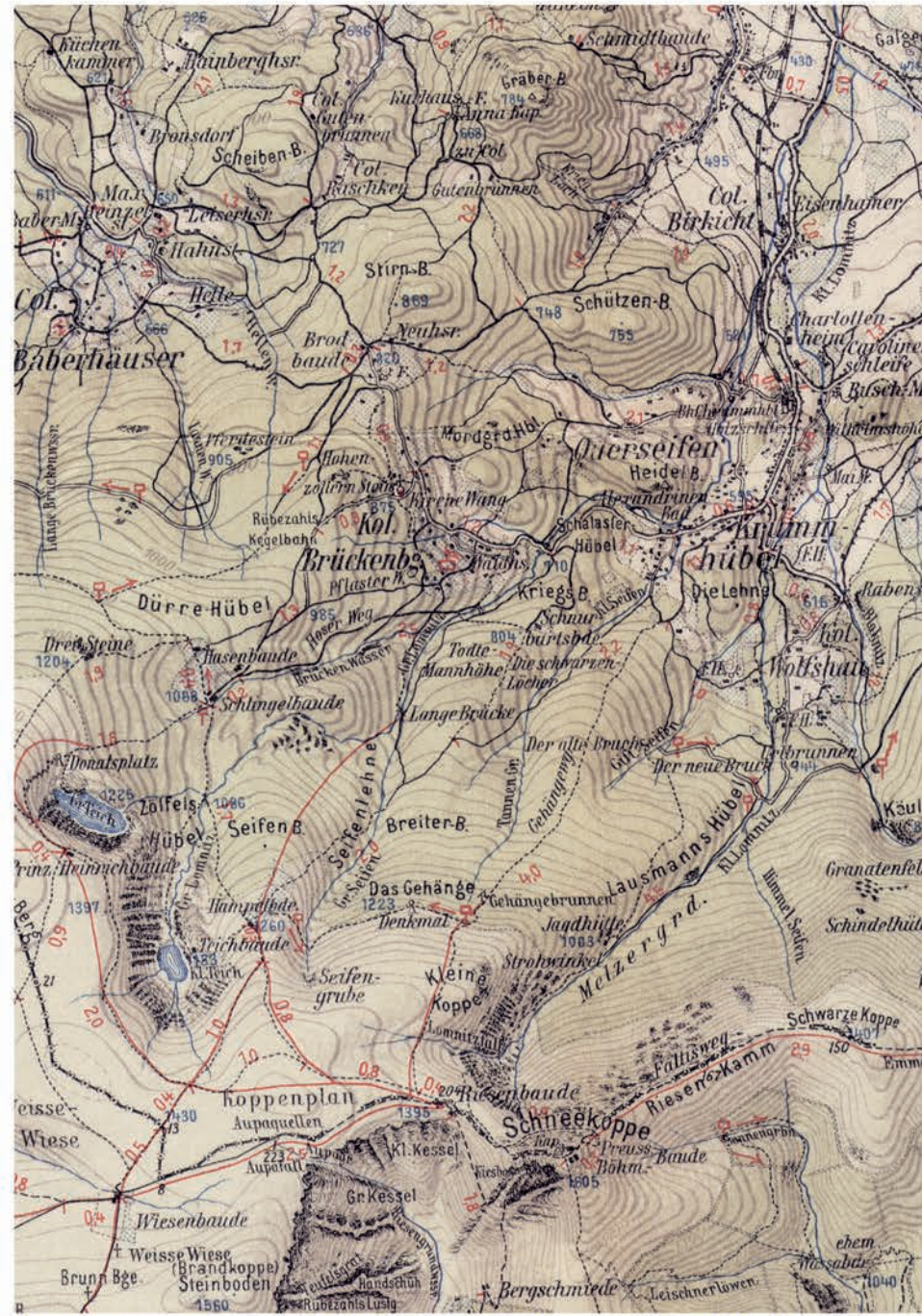
Ryc. 2. Fragment Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge (wersja letnia), 1:50 000,
C.C. Meinhold, Dresden, [po 1936] (skala oryginalna)

Fig. 2. Part of the Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge (summer version), 1:50 000,
C.C. Meinhold, Dresden, [after 1936] (original scale)

Ryc. 3. Fragment Köhlers Karte des Riesengebirges, 1:75 000, A. Köhler, Dresden [ok. 1926] (skala oryginalu)

Fig. 3. Part of the Köhlers Karte des Riesengebirges, 1:75 000, A. Köhler, Dresden [ca. 1926] (original scale)

Ryc. 4. Fragment Neueste Spezialkarte vom Riesengebirge, 1:50 000, R. Mittelbach, Leipzig, [ok. 1923] (skala oryginalu)

Fig. 4. Part of the Neueste Spezialkarte vom Riesengebirge, 1:50 000, R. Mittelbach, Leipzig, [ca. 1923] (original scale)

zakładu P. Barona z Legnicy oraz ze współpracą z W. Patschovskym. Dzięki pomocy tego ostatniego zostały opracowane m.in. obejmująca okolice Karpacza *Wegekarte v. Krummhübel, Brückenberg u. Umgegend* i okolice Szklarskiej Poręby *Spezialkarte von Schreiberhau im Riesengebirge*, obie w skali 1:12 500 (T. Sobolewski 1965). Po 1911 r. firma usamodzielniała się, a opracowane w niej mapy były drukowane m.in. przez E. Gaeblera w Lipsku.

Najpopularniejszą i najliczniejszą serią map G. Briegera był zestaw map drogowych, tzw. *Briegers Wegekarte*. Do sztandarowych pozycji tej serii należała wydana kilkakrotnie mapa Gór Wałbrzyskich i Sowich w skali 1:75 000, zatytułowana *Grosse Wegekarte vom Eulen- und Waldenburger Gebirge nebst der Heuscheuer mit Angabe ihrer Wegemarkierung* (H. Kot 1970). Wiele wydań miała również obejmująca znaczny fragment Sudetów Zachodnich i Środkowych *Briegers Wegekarte vom Riesen- und Isergebirge und Sudetenland* w skali 1:100 000. Nie przedstawiono na niej rzeźby terenu, ograniczając się jedynie do oznaczenia dość ubogim rysunkiem skał kottów i urwisk skalnych. Nie uwzględniono także pokrycia terenu, natomiast dość gęsta jest sieć dróg i linii kolejowych, chociaż wykazuje wiele braków i niedokładności. Mapa eksponuje jednak przede wszystkim treść turystyczną. Szlaki oznaczono grubymi, wyraźnymi liniami w różnych kolorach, ale ich sieć ograniczono do wybranych, najatrakcyjniejszych turystycznie obszarów, np. Karkonoszy, Gór Izerskich, Wzgórz Rybnickich i czeskiego Podgórze Karkonoskiego. Sposób oznaczenia szlaków na mapie zgodny był ze znakowaniem w terenie. W ciekawy sposób oznaczono schroniska górskie, ale tylko w Karkonoszach i Górach Izerskich. Do ich przedstawienia użyto wignetek budynków, prezentujących obiekty bardzo wiernie i szczegółowo. Oprócz schronisk tak samo przedstawiono ruiny zamku Chojnik oraz wieżę obserwatorium meteorologicznego na Śnieżce. Wyróżniono miejsca atrakcyjne turystycznie, umieszczając ich nazwy w ramkach (M. Woźniak 2003b).

Inną serią map turystycznych stanowiły tzw. mapy wędrownie (*Briegers Wanderkarten*). Najliczniejsze z nich obejmowały obszar Gór Wałbrzyskich. Zawierały one podobną do map drogowych liczbę elementów sytuacyjnych, równie gęstą sieć dróg, wyraźnie widoczne barwne szlaki turystyczne, często również brakowało na nich przedstawienia rzeźby terenu. Mapa Karkonoszy i Gór Izerskich z tej serii opracowana została tak jak mapa drogowa w skali 1:100 000 i rów-

nież miała wiele wydań. Została ona przejrzana i sprawdzona przez W. Patschovsky'ego. Jej treść nie odbiegała specjalnie od innych map drogowych, m.in. w podobny sposób wyeksponowano na niej zagospodarowanie turystyczne.

Wobec konkurencji miejscowych firm kartograficznych, księgarnia G. Briegera zrezygnowała z opracowywania i wydawania map turystycznych Sudetów Zachodnich i ograniczyła się do map najbliższych okolic Świdnicy i Kotliny Kłodzkiej (T. Sobolewski 1965).

Spośród mniejszych, lokalnych firm kartograficznych duże znaczenie zdobyła firma Maxa Leipelta z Cieplic. Powstała ona w 1884 r. i wykazywała dużą aktywność na polu kartografii Sudetów Zachodnich. M. Leipelt był kupcem artykułów turystyczno-pamiątkarskich i równocześnie prowadził księgarnię nakładową, wydając książki o różnorodnej tematyce, mapy, pocztówki itp., popularyzując w ten sposób historię, kulturę i przyrodę regionu (R.M. Łuczyński 2000, H. Kot 1970).

Od 1886 r. wydawana była przez M. Leipelta *Neue Spezialkarte des Riesen- und Iser-Gebirges* w skali 1:75 000, opracowana przez O. Breyę. Była to jedna z pierwszych map turystycznych Sudetów, na której do przedstawienia rzeźby terenu zastosowano metodę hipsometryczną (R. Wytyczak 1991b). Użyto tu zaledwie czterech barw, od odcieni zielonych do brązowych. Taka kolorystyka została zapożyczona od instytutu geograficznego E. Gaeblera w Lipsku. W wyższych partiach gór barwy uzupełniono cieniowaniem. Obok tzw. wydania dużego (seria A), w którym zastosowano skalę barw hipsometrycznych, wydawano mapę (seria B) jedynie z poziomiami. Wadą tej mapy było zbyt duże cięcie poziomicowe, które znacznie zubożyło obraz rzeźby gór, a także zmniejszenie czytelności w wyniku zaciemnienia obszarów położonych powyżej 400 m n.p.m. cieniowaniem i barwami. Jej zaletą była natomiast szczegółowa topografia oraz naniesione czerwonymi liniami liczne już wówczas szlaki turystyczne.

Innym opracowaniem M. Leipelta była mapa szlaków turystycznych bez obrazu rzeźby terenu, tylko z nadrukiem lasów w kolorze zielonym, zatytułowana *Leipelt's neue Wegekarte des Riesen-, Iser- und Jeschken-Gebirges* w skali 1:125 000. Obejmowała ona Karkonosze łącznie z Górami Izerskimi i Ještědem. Jej pierwsze wydanie ukazało się w 1898 r.; miała 10 wydań (H. Kot 1970). Około 1900 r. M. Leipelt opublikował kolejną mapę Karpacza i okolic w skali 1:40 000 (E. Szczepański 1990).

Od 1914 r. M. Leipelt rozpoczął wydawanie

tw. oficjalnej mapy drogowej Karkonoszy, Gór Izerskich i Łużyckich w skali 1:130 000 (*Offizielle Wegekarte vom Riesengebirge, Iser- und Jeschkengebirge mit den farbigen bezeichneten Wanderwegen*). Jej drukiem zajęła się firma Flemming-Wiskott z Głogowa. Ostatnie wydanie mapy ukazało się prawdopodobnie w 1928 r. Jej treść nie była zbyt bogata – na podkładzie z samą tylko sytuacją naniesiono wielobarwne szlaki i obiekty turystyczne. Podobnie jak na mapie drogowej G. Briegera, sieć szlaków ograniczono do wybranych obszarów: Karkonoszy, Gór Izerskich, Rudaw Janowickich, Gór i Pogórza Kaczawskiego, Przełomu Kwisy, Doliny Bobru, Gór Kruczych, a także Podgórze Karkonoskiego i Ještědského hřbetu po stronie czeskiej (M. Woźniak 2003b). Niektóre wydania mapy wykazywały spore braki pod względem aktualności. Warto zaznaczyć, że każde wydanie tej mapy, jako jednej z nielicznych w tym okresie, zawsze miało umieszczoną na okładce datę publikacji.

Oprócz ośrodków z obszaru Śląska mapy turystyczne Karkonoszy posiadało w swojej ofercie także wiele firm kartograficznych mających swoje siedziby w głębi Niemiec. W okresie międzywojennym do najbardziej znanych spośród wszystkich niemieckich wydawców map Karkonoszy należał niewątpliwie zakład C.C. Meinholda z Drezna. Ponadto firma ta wydawała mapy innych części Niemiec, a także liczne przewodniki turystyczne. Redakcją wszystkich map z obszaru Karkonoszy zajmował się W. Winkler.

Mimo silnej konkurencji ze strony śląskich zakładów kartograficznych, mapy C.C. Meinholda cieszyły się dużym zainteresowaniem. Wy różniały się przejrzystością, bogactwem treści i dobrą jakością techniczną, dzięki czemu należały do lepszych map tej części Sudetów. Już ok. 1905 r. C.C. Meinhold opublikował na użytek turystyki zimową mapę Karkonoszy w skali 1:50 000 (E. Szczepański 1990). W okresie międzywojennym wydawał on mapę Karkonoszy w skali 1:50 000, mapy okolic Karpacza, Szklarskiej Poręby i Przesieki w skali 1:25 000 oraz mapę całych Sudetów Zachodnich w skali 1:150 000. Wszystkie cieszyły się popytem i były wielokrotnie wznawiane.

Na szczególną uwagę zasługuje wydawana po I wojnie światowej mapa Karkonoszy w skali 1:50 000. Początkowo opracowano ją jako dwuarkusową: arkusz pierwszy (*Wanderkarte I vom Riesengebirge mit farbiger Wegemarkierung. Teil I: Schneegrubengebiet*) obejmował zachodnią część gór (okolice Śnieżnych Kotłów), arkusz drugi (*Wanderkarte II vom Riesengebirge mit farbiger Wegemarkierung. Teil II: Schnee-*

koppengebiet) – wschodnią (okolice Śnieżki). Rzeźba terenu przedstawiona była tu dość prymitywną metodą cieniowania w oświetleniu pionowym. Mapa miała jednak bogatą treść topograficzną i turystyczną. Jej kontynuację stanowiła wydawana w latach trzydziestych jednoarkuszowa mapa całego pasma w tej samej skali. Miała ona dwie odrębne wersje: letnią, zatytułowaną *Meinhold's Wanderkarte vom Riesengebirge* (ryc. 2) i zimową, noszącą tytuł *Meinhold's Wintersportkarte vom Riesengebirge*. Różniły się one treścią, ze względu na różny rodzaj dróg i obiektów sportowo-turystycznych użytkowanych latem i zimą. I tak wersja zimowa eksponowała oznaczone w terenie tyczkami szlaki zimowe i narciarzy, tory bobslejowe i saneczkowe, skocznie narciarskie, a także zawierała tzw. nieme znaki². Elementów zimowego zagospodarowania nie miała natomiast wersja letnia. Rzeźbę terenu w obu wersjach przedstawiono za pomocą poziomic o cięciu 50-metrowym. Poziomice zostały pogrubione i podcieniowane od południa, południowego wschodu i wschodu, co znacznie podniosło plastyczność rzeźby. Ten sposób przedstawiania powierzchni terenu stosowany był na wszystkich mapach Sudetów wydawanych w latach trzydziestych przez C.C. Meinholda i stał się wyróżnikiem tej firmy. Szlaki piesze po śląskiej stronie gór oznaczono w wersji letniej za pomocą charakterystycznych, niestosowanych obecnie, dwukolorowych rombów³. Za pewną ciekawostkę można uznać umieszczenie na mapie jako istniejącej, projektowanej kolejki linowej na Przełęcz Karkonoską, która miała być przedłużeniem wybudowanej na początku XX w. linii tramwajowej do Podgórzyna Górnego, a która nigdy nie powstała⁴.

Szczegółowsze były mapy najbliższych okolic karkonoskich kurortów: Karpacza, Szklarskiej Poręby i Przesieki (*Krummhübel – Brückenberg und Umgebung; Schreiberhau und Umgebung* oraz *Hain und Umgebung*), wszystkie w skali 1:25 000. Były to mapy uniwersalne, uwzględniające zarówno zagospodarowanie letnie, jak

² Wycięte z blachy symbole graficzne (figury geometryczne, litery itp.) zaopatrzone w strzałkę wskazującą kierunek, używane w górach w okresie zimowym, gdy drogowskazy stawały się nieczytelne z powodu częstej sadzi i szreni.

³ Stosowany w terenie znak miał postać rombu złożonego z dwóch różnobarwnych trójkątów, z których każdy wskazywał kierunek do innego miejsca (miejscowości, szczytu, grupy skalnej lub innej atrakcji turystycznej). Każdemu punktowi docelowemu był przypisany odpowiedni kolor lub grupa kolorów (T. Dudziak, J. Potocki 1995). Takie same symbole jak w terenie umieszczano na mapach.

⁴ W 1995 r. wydany został przez czeskie wydawnictwo ČENO z Pecy pod Sněžkou w nieco zmienionej postaci reprint tej jednej z najpopularniejszych przedwojennych map turystycznych Karkonoszy, pod innym niż oryginalny tytułem *Riesengebirge 1937. Wanderkarte* (M. Woźniak 2003a).

i zimowe. Rzeźba terenu była również przedstawiana za pomocą poziomic o cięciu 50-metrowym, pogrubionych i podcieniowanych. Miejscami cięcie poziomicowe zagęszczano do 25 m lub dodawano cieniowanie. Treść topograficzna i turystyczna była przedstawiona za pomocą takich samych znaków, jak na mapie całych Karkonoszy, zwiększyła się jednak jej szczegółowość. Z kolei obejmująca całe Sudety Zachodnie *Meinhold Wegezeichenkarte. Riesengebirge, Isergebirge / Bober-Katzbachgebirge* w skali 1:150 000 nie miała w ogóle rzeźby terenu, ale – pomimo znacznie mniejszej skali – również była bogata w treść topograficzną i turystyczną.

Wszystkie publikowane w latach trzydziestych przez C.C. Meinholda mapy Sudetów Zachodnich wydawane były w charakterystycznych czerwono-żółtych okładkach. Cechowały się one szczegółowością i dokładnością treści, aktualnością, estetyczną szatą graficzną oraz bogatą kolorystyką. Zalety te zadczyły o ich dużej popularności wśród turystów.

Okolo 1926 r. Aleksander Köhler z Drezna wydał hipsometryczną mapę Karkonoszy pt. *Köhlers Karte des Riesengebirges* w skali 1:75 000 (ryc. 3). Mapa miała kilka wydań, a jej publikowanie rozpoczęło jeszcze przed I wojną światową. W okresie międzywojennym redagował ją O. Brey, który wydawał ją również w zakładzie M. Leipelta w Cieplicach (H. Kot 1970). Zwraca na niej uwagę ukształtowanie terenu bardzo plastycznie przedstawione za pomocą barw hipsometrycznych, zróżnicowanych co 100 m⁵. W tym celu użyto konsekwentnej skali barw, zmieniających się od zielonej dla płaskich obszarów wewnątrz Kotliny Jeleniogórskiej, poprzez jasnozieloną, żółtą, pomarańczową, czerwoną do brązowej dla szczytowych partii Karkonoszy. Poziomice mało zgeneralizowano, dzięki czemu rzeźba została zaprezentowana dość szczegółowo. Ponadto mapa miała bogatą treść topograficzną i turystyczną. Do tej ostatniej należą szlaki turystyczne, wykorzystywane zarówno w okresie letnim, jak i zimowym (drogi tyczkowe, tory saneczkowe i bobslejowe), obiekty gastronomiczno-noclegowe oraz drogowskazy turystyczne. Wyróżniono także miejscowości, w których miały swoje siedziby towarzystwa górskie i biura informacji turystycznej oraz te, w których funkcjonowały gospody lub zajazdy (M. Woźniak 2003b).

Zbliżoną treść miała inna, wydawana jeszcze przed 1914 r. przez A. Köhlera, mapa zatytułowa-

na *Karte des Östlichen Riesengebirges* w skali 1:75 000. Obejmowała ona fragment pogranicza Sudetów Zachodnich i Środkowych, w tym m.in. wschodnią część Karkonoszy. Podobnie jak w przypadku opracowania obejmującego całe pasmo Karkonoszy, również na niej ukształtowanie terenu przedstawiono bardzo plastycznie za pomocą takiej samej skali barw hipsometrycznych.

Dużą aktywnością na polu kartografii Śląska wykazywała się firma Roberta Mittelbacha z Lipska. R. Mittelbach, będąc właścicielem firmy kartograficznej, równocześnie pełnił funkcję topografa saskiego sztabu generalnego. Jego zakład już przed I wojną światową wszedł na rynek z kilkoma typami map, skutecznie konkurując z innymi miejscowymi firmami. Wszystkie serie map były nadal wydawane w okresie międzywojennym, przy czym ulepszano je, zarówno pod względem szaty graficznej, jak i wzbogacania treści. Mapy opracowywane przez R. Mittelbacha w większości miały charakter topograficzny. Najczęściej stosowano skalę 1:300 000.

Na potrzeby turystyki pieszej wydawane były opracowania w większych skalach. Do najlepszych map turystycznych Karkonoszy, opublikowanych do końca II wojny światowej, należała mapa *Neueste Spezialkarte vom Riesengebirge* w skali 1:50 000 (ryc. 4). Została ona wydana po raz pierwszy w 1905 r., z okazji 25 rocznicy założenia Towarzystwa Karkonoskiego i wyraźnie dystansowała dotychczasowe mapy Karkonoszy. Wykonano ją na podstawie pruskich zdjęć topograficznych w skali 1:25 000 oraz map leśnych i katastralnych różnych majątków. Rzeźba terenu została przedstawiona za pomocą poziomic poprowadzonych co 20 metrów, w miejscach o małym nachyleniu stoków uzupełnionych poziomicami połówkowymi (co 10 m), a nawet ćwiartkowymi (co 5 m). Rysunek poziomicowy, podobnie jak na mapach C.C. Meinholda, pogrubiono od strony południowej oraz uzupełniono rysunkiem skał. Mapa miała bogatą treść sytuacyjną i turystyczną. Oprócz szlaków turystycznych oznaczono ponadto tyczkowane szlaki narciarskie, drogi niedostępne zimą, a także odległości w kilometrach na częściej używanych trasach. Mapę R. Mittelbacha cechował wysoki poziom merytoryczno-edytorski, stawiający ją w rzędzie czołowych osiągnięć kartografii turystycznej Sudetów (R. Wytyczak 1991b). Była ona wielokrotnie wznawiana i ukazała się jeszcze w 1933 roku.

Mapa Karkonoszy była także wydawana w wersji zimowej w skali 1:75 000 (E. Szczepański 1990). Ponadto R. Mittelbach opublikował po

⁵ Oprócz wysokości między 1300 a 1500 m n.p.m., dla których przyjęto jeden przedział 200 m

1895 r. mapę okolic Karpacza w tej samej skali jak mapa uniwersalna Karkonoszy i o podobnym zakresie treści.

Spośród zakładów kartograficznych mających swoją siedzibę w Berlinie, kartografią turystyczną Karkonoszy zajmowały się również firmy Juliusa Straubego, Alexiusa Kiesslinga, Alberta Goldschmidta, M. Pascha oraz Griebena. Instytut Geograficzny J. Straubego założony w 1858 r. opracował kilka map tego pasma: *Spezialkarte vom Riesengebirge* w skali 1:80 000, wydaną również łącznie z Górami Izerskimi jako *Straubes grosse Spezialkarte vom Riesens- und Isergebirge* w tej samej skali oraz dwie mapy dróg obu pasm górskich: *Straubes Wegekarte vom Riesens- und Isergebirge* w skali 1:150 000 i *Straubes Offizielle farbige Wegekarte vom Riesens- und Isergebirge* w skali 1:120 000. Wszystkie te opracowania zachowały charakter map topograficznych, choć dostosowane zostały do wymagań turystyki. Miały bogatą treść, wysoki poziom techniczny i były wielokrotnie wznawiane (ostatnia z wymienionych map miała łącznie co najmniej 32 wydania) (H. Kot 1970).

Nowatorstwem w sposobie przedstawiania rzeźby terenu wyróżniały się natomiast mapy turystyczne A. Kiesslinga. Wydawał on przed I wojną światową dwie mapy Karkonoszy: *Kiesslings grosse Wanderkarte vom Riesengebirge* oraz *Kiesslings neue Wanderkarte vom Riesengebirge*, obie w skali 1:40 000. A. Kiessling zerwał z panującą wówczas w niemieckiej kartografii turystycznej metodą kreskową do przedstawiania ukształtowania terenu, stosując w tym celu metodę poziomicową, uzupełnioną barwami hipsometrycznymi oraz cieniowaniem z bocznym, zwykle zachodnim oświetleniem (H. Kot 1970).

Mapy Karkonoszy znane są również z wydawnictwa A. Goldschmidta. Opublikowana około 1900 r. *Karte von Riesens-Gebirge und der Grafschaft Glatz* w dość małej skali 1:250 000 obejmowała Karkonosze oraz ziemią kłodzką. Mniej więcej w tym samym czasie wychodziła inna mapa tego wydawcy *Karte vom Riesens-Gebirge* w skali 1:100 000. Miała ona co najmniej kilka wydań. Znacznie szczegółowsza od niej była opracowana pod koniec XIX w. w zakładzie M. Pascha *Neue Spezialkarte vom Riesengebirge* w skali 1:50 000. Mapę tę wykonał znany na Śląsku kartograf Wilhelm Liebenow (R. Wytyczak 1991b).

Ostatni ze wspomnianych wydawców berlińskich Grieben wypuścił na rynek przynajmniej dwie mapy Karkonoszy – obie w skali 1:100 000. Pierwsza z nich, zatytułowana *Karte vom Rie-*

sen-Gebirge, miała rzeźbę terenu przedstawioną bardzo niedokładnie, za pomocą cieniowania w oświetleniu pionowym. Niezbyt starannie wniesiono również pozostałe elementy treści, zarówno topograficznej, jak i turystycznej. Do tej ostatniej należą nieliczne narciarskie trasy zjazdowe, schroniska górskie, trasy autobusów pocztowych i tory bobslejowe. Brakowało natomiast wyróżnienia spośród ścieżek górskich znakowanych szlaków turystycznych.

Druga z map Karkonoszy, wydana w 1941 r. w serii *Grieben Wanderkarten* i zatytułowana *Riesengebirge*, różniła się od poprzedniej zakresem treści i sposobem jej przedstawienia. Do pokazania stosunków wysokościowych posłużono się metodą barw hipsometrycznych, które zmieniały się co 200 m. Duża rozpiętość przedziałów wysokościowych, a także nadmierna generalizacja poziomic spowodowały jednak, że uzyskano jedynie bardzo ogólny obraz rzeźby. Szlaki turystyczne oznaczono tylko na tych odcinkach, na których przebiegały poza naniestionymi na mapę drogami, tzn. na ogół tylko w szczytowych partiach gór. Pozostała, dość uboga treść przedstawiono również niedbale, a ponadto w wielu przypadkach była ona zdezaktualizowana. Oba opracowania Griebena miały siatkę skorowidzową oraz skorowidze szczytów, schronisk, miejscowości i innych obiektów, wraz ze specjalnym szablonem, ułatwiającym odnalezienie ich na mapie.

* * *

Niniejsze opracowanie z pewnością nie wyczerpuje całego, bardzo obszernego tematu przedwojennej niemieckiej kartografii turystycznej Karkonoszy, przedstawia jednakże najważniejsze niemieckie prywatne zakłady kartograficzne, mające w swojej ofercie mapy tego pasma górskiego, jak również najbardziej reprezentatywne przykłady ówczesnych map turystycznych. Do najlepszych i najpopularniejszych opracowań przeznaczonych dla turystów należy z pewnością zaliczyć mapy wydawane przez K. Flemminga, C.C. Meinholda, R. Mittelbacha, A. Köhlera i G. Briegera. Przy okazji trzeba wspomnieć o ogromnej liczbie opracowań kartograficznych, załączanych do przewodników turystycznych, których jakość często nie odbiegała od poziomu samodzielnie wydawanych map.

Opublikowana już w czasie II wojny światowej mapa Griebena jest najprawdopodobniej ostatnią niemiecką mapą turystyczną Karkonoszy, jaka ukazała się przed 1945 rokiem. Wtedy to niemieckie Karkonosze wraz z całym Dolnym Śląskiem zostały włączone w granice Polski.

Diametralnie zmienił się model uprawianej w nich turystyki, zniszczeniu uległo wiele elementów przedwojennej zagospodarowania gór, a na pierwsze tak dokładne i szczegółowe polskie mapy turystyczne tego obszaru trzeba było poczekać właściwie aż do początku lat dwudziestych. Obecnie, gdy na rynku wydawniczym nie brakuje już map Karkonoszy w różnych skalach, o różnorodnym przeznaczeniu i zakresie treści, zaprezentowane w artykule opracowania należy traktować nie tylko jako bardzo udane przykłady dawnych map turystycznych, ale także wzory do naśladowania dla współczesnych kartografów. Są jednak przede wszystkim kopalnią informacji o przedwojennej karkonoskiej turystyce i ówczesnym zagospodarowaniu turystycznym tego regionu.

Literatura

- Dudziak T., Potocki J., 1995, *Rozwój sieci szlaków turystycznych w Sudetach*. „Śląski Labirynt Krajoznawczy” nr 7, s. 99–118.
- Janczak J., 1990, *Obraz Sudetów w dawnej kartografii*. „Annales Silesiae” Vol. 20, s. 7–14.
- Konopska B., 1996, *Kartografia śląska w dorobku wydawniczym Karola Flemminga*. „Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich” z. 7, s. 57–67.
- Konopska B., 1998, *Obraz Sudetów w dawnej kartografii*. W: *Granice Śląska*. Wrocław: Wydawn. „Rzeka”, s. 71–90.
- Kot H., 1970, *Historia nowożytniej kartografii Śląska 1800–1939 (poza kartografią urzędową)*. Katowice: Wydawn. „Śląsk”.
- Łuczyński R.M., 2000, *Max Leipelt i jego wydawnictwo*. W: Łuczyński R.M., *Tropami śląskiego dziedzictwa*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut, s. 83–85.
- Słownik geografii turystycznej Sudetów*. 1997, pod red. M. Staffy, T. 8, *Kotlina Kamiennogórska, Wzgórza Bramy Lubawskiej, Zawory*. Wrocław: I-BiS.
- Sobolewski T., 1965, *Kartografia niemiecka na Śląsku w pierwszej połowie XX w.* Rozprawa doktorska (maszynopis), Instytut Geograficzny UWr, Wrocław.
- Staffa M., 1996, *Karkonosze*. Wrocław: Wydawn. Dolnośląskie.

- Szaflarski J., 1975, *Z dawnej kartografii Karkonoszy*. „Wierchy” T. 43, s. 62–74.
- Szczepeński E., 1990, *Materiały kartograficzne w zbiorach archiwum państwowego w Jeleniej Górze*. „Annales Silesiae” Vol. 20, s. 109–122.
- Wejcht P., 2000, *Ziemia Kłodzka w dawnej kartografii*. Praca magisterska (maszynopis), Instytut Geograficzny UWr, Wrocław.
- Woźniak M., 2003a, *Mapa inna niż wszystkie*. „Sudety” nr 12 (33), s. 34–35.
- Woźniak M., 2003b, *Ziemia Jeleniogórska w kartografii turystycznej w okresie 1918–1945*. Praca magisterska (maszynopis), Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego UWr, Wrocław.
- Wytyczak R., 1991a, *Z dziejów mapy turystycznej Sudetów*. „Śląski Labirynt Krajoznawczy” nr 3, s. 133–144.
- Wytyczak R., 1991b, *Zanim powstały pierwsze turystyczne mapy*, „Karkonosz” z. 5, s. 157–160.
- Wytyczak R., 1996, *Dzieje i dorobek zakładu kartograficznego Karola Flemminga w Głogowie*. „Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich” z. 7, s. 9–56.
- Wytyczak R., 1998, *Śląsk w dawnej kartografii*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum.

Recenzował prof. dr hab. Andrzej Konias

German tourist maps of Karkonosze before 1945

Summary

Key words: history of cartography, cartography of Karkonosze, tourist maps

Karkonosze have played an important role in Central European tourism since the time when travels began to be perceived as a form of insight and leisure. Fast development of tourism in Karkonosze took place in the 19th century when the mountains became one of the most popular tourist destinations in Europe. As a result there appeared a large number of guides and tourist maps.

An evident mountain range depicting Sudetes and its peak Śnieżka appeared on the map of Silesia in 1:550 000 by Martin Helwig, dated 1561. On the break

of the 19th century the first detailed topographic survey of Sudetes was conducted, giving a solid base for later tourist maps. J. Hoser's map in 1:100 000 from 1806 is considered to be the first tourist map of Karkonosze, the highest range of Sudetes.

Fast development of tourism in Karkonosze and the resulting demand for tourist maps brought cartographic production in Silesia to significant volume. Maps were prepared by numerous private publishers-printers, which used the names of geographic or cartographic institutes or publishers. The estimated number of such enterprises in Germany and Austria combined is 40, while in Silesia alone there were 20 of them. Among the largest Silesian publishers at the time there were:

K. Flemming in Glogów (founded in 1833), G. Brieger in Świdnica (1880) and P. Baron in Legnica (1897). In other parts of Germany there were many more: C.C. Meinhold and A. Köhler in Dresden, R. Mittelbach in Leipzig, J. Straube, A. Goldschmidt, M. Pasch, A. Kies-

sling and Grieben in Berlin. Most of them published also maps of Karkonosze and the region. Many maps were published as appendices to tourist guides. All of them are a valuable source of information about the development of tourism in the area.

Translated by M. Horodyski

Немецкие туристские карты гор Карконоше до 1945 года

Резюме

Карконоше играют важную роль в туризме Центральной Европы со времени, когда путешествия начали рассматривать как форму познания и отдыха. Быстрое развитие туризма в Карконошах наступило в XIX веке, когда эти горы стали одним из самых популярных регионов на нашем континенте. Результатом этого была огромная продукция путеводителей и туристских карт.

Отчётливая горная цепь, обозначающая Судеты вместе с изображением горы Снежки, находится уже на карте Силезии Мартина Гельвига (1561 г.) в масштабе около 1:530 000. На рубеже XVIII и XIX в. была проведена первая подробная топографическая съёмка Судетов, которая создала солидную основу для позднейших туристских карт. Первой туристской картой гор Карконоше, наивысшей части Судетов, считается карта в масштабе 1:100 000, составленная в 1806 г. Й. Госером.

Быстрое развитие туризма в Карконошах и связанный с этим спрос на туристские карты привели к тому, что с начала XIX в. величина картографической продукции в Силезии достигла значительных раз-

меров. Разработкой карт занимались многочисленные частные печатно-издательские фирмы, носящие названия географических или картографических предприятий или институтов. Число таких предприятий в целой Германии и Австрии насчитывалось около 40, а в самой Силезии функционировало их около 20. К крупнейшим силезским издательствам принадлежали в то время предприятия К. Флеминга в Глогове (основанное в 1833 г.), Г. Бригера в Свиднице (1880 г.), а также П. Барона в Легнице (1897 г.). В глубине Германии действовали, между прочим, предприятия Ц. Майнгольда и А. Колера в Дрездене, Р. Миттельбаха в Лейпциге, Й. Страубе, А. Гольдшмидта, М. Паша, А. Кисслинга и Грибена в Берлине. Большинство этих издателей имела в своей оферте также карты гор Карконоше и окрестностей. Много карт помещалось в форме приложений к туристским путеводителям. Все эти картографические разработки являются сейчас бесценным источником информации о развитии туризма на территории гор Карконоше.

Перевод Р. Толстикова

